

ESKİ TÜRKÇE –GmA SIFAT-FİİL EKİ ÜZERİNE

Mustafa TANÇ*

Özet

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe, sıfat-fiiller açısından oldukça zengindir. Geniş zaman kavramını ifade etmek için –Ar, -r; -mAz, -GII, -GmA, -GAn gibi sıfat-fiil ekleri kullanılmıştır. Bu eklerden –GmA Eski ve Orta Türkçe döneminde kullanılmış olup, daha sonra yerini –An (<ET –GAn) ekine bırakmıştır. Ek, etimolojik açıdan değişik biçimlerde değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Eski Türkçe, Geniş Zaman Sıfat-fiilleri, -GmA Sıfat-fiil Eki

Résumé

Le turc qui est une langue agglutinante suffixale est assez riche du point de vue participe présent. Pour exprimer le participe présent il en a été utilisé comme –Ar, -r, -mAz, -GII, -GmA, -GAn. Parmi ces participes présent –GmA a été utilisé au cours de la période de l'ancien et de moyen turc et plus tard celui-ci a été remplacé par –An (< ET –GAn). Le participe présent a été évalué étimologiquement différentes façons.

Les Mots clés: L'ancien turc, Le participe présent, Le participe présent -GmA

Tarihî ve coğrafi açıdan çok geniş bir alanda lehçeler ve ağızlar hâlinde dallanmış bulunan ve sondan eklemeli bir dil olan Türkçede geniş zaman kavramını ifade etmek için –Ar, -r; -mAz, -GII, -GmA, -GAn gibi sıfat-fiil ekleri kullanılmıştır. Bu eklerin bir kısmı yalnızca belirli dönemlerde varlığını sürdürürken, bir kısmı da tüm devir ve dönemlerde varlığını sürdürmüştür.

Biz, bu yazımızda, özellikle *Köktürk Yazıtları*'nda yaygın bir kullanımı olan, Uygur Türkçesinden itibaren kullanım alanı giderek daralmaya başlayan, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinden sonra kullanımdan düşen, hiçbir zaman şekil ve zaman eki durumuna geçemeyen ve yerini –An (ET < -gAn) sıfat-fiil

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü, Fen-Edb. Fak., Türk Dili ve Ed. Böl.

ekine devreden –**GmA** ekinin yapısı üzerinde duracağız.

Bu ekin yapısı ile ilgili ilk görüş, Alman bilgini W. Bang’a aittir. W. Bang, ekin yapısını –**ğ/-g** fiilden ad yapım eki ve +**ma/+me** sıfat eki biçiminde açıklamıştır (Bang 1923: 114-131). Ramstedt ise, W. Bang’ın görüşüne katılmakla yetinmiştir (Ramstedt 1952: 104).

Yerli Türkologlardan Kemal Eraslan ise, *Eski Türkçede İsim-Fiiller* adlı çalışmasında, W. Bang ile Ramstedt’in ekin yapısı konusundaki görüşlerini belirttikten sonra “bu izahta bizce kabulü güç olan husus, +**ma/+me** şeklinde bir sıfat ekinin varlığıdır. Nitekim böyle bir sıfat ekine metinlerde rastlanmadığı gibi, –**ma/-me** fiilden isim yapma ekinin –**ğ/-g** ekiyle teşkil edilen isimlere gelmesi de mümkün değildir. Başta çift ünsüz bulunduğunu göz önüne alarak, eki birleşik bir ek kabul etmekle yetinmek gerekecektir.” der. Ancak ekin yapısı konusunda herhangi bir başka görüş belirtmez (Eraslan 1980: 39).

Gerçekten de Eraslan’ın belirttiği gibi –**ğ/-g** fiilden ad yapma eki ile –**mA** fiilden ad yapma ekinin birleşmesi Türk dilinin işletim sistemi açısından mümkün değildir. Türk dilinde +**ma/+me** diye müstakil bir sıfat ya da sıfat eki bulunmadığına göre, bu birleşik eki, nasıl izah etmek mümkün olabilir? Bu durumu, yine Türk dilinin kendi işletim mantığı içerisinde aramak gerekir.

Bilindiği gibi Türk dilinin ilk yazılı ürünleri olan *Köktürk Yazıtları*’nda ek, çok işlek bir biçimde kullanılmakta; hep –**GmA** biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle ekin Eski Türkçe döneminden önce oluşumunu tamamladığını söyleyebiliriz. Bize göre, bu ekin yapısını Türkçede anlamı pekiştirilmiş *olma* fiilleri türeten –**k/-k-** fiilden fiil yapım eki ile fiilden ad ve sıfatlar yapan –**mA** ad-fiil ekinin birleşip kaynaşmasında aramak gerekir. Büyük olasılıkla, bu ekin Eski Türkçe dönemi öncesinde –**kma/-kme** biçiminde kullanımları da bulunmakta idi. Gerileyici ünsüz benzeşmesi ile birleşme sonucunda, –**k/-k**’ler –**ğ** ve –**g**’ye dönüşerek ek, –**gma** biçimini aldı. Bu birleşmede, –**k-** eki –**ğ/-g**’ye dönüşünce işlevini yitirdi ve –**mA** ad-fiil ekinin sıfat yapma özelliği kalıcı hale geldi. Böylece, Eski Türkçede kesin bir geniş zaman ifadesi taşımayan –**gma** geniş zaman sıfat-fiil eki oluştu.

Ekin –**mA** ad-fiil ekinin birleşmesinden oluştuğunu destekler bir diğer yön de, bu ekin tıpkı –**mA** ad-fiil eki gibi kullanıldığı devir ve dönemlerde, asla şekil ve zaman eki durumuna geçmeyişi ve olumsuz fiil kök ve gövdeleri üzerine gelmeyişi.

Şimdi de bu görüşü daha iyi açıklayabilmek için –**mA** ad-fiil ekinin Eski Türkçe döneminden beri nasıl sıfat yapma işlevlerini sürdürdüğünü ve bu işlevi ile ilgili görüşleri ortaya koyalım.

Bilindiği gibi **-mA** ad-fiil ekinin Türkçede iki işlevi vardır. Birincisi fiil kök ve gövdeleri üzerine gelerek onlardan hareket adları oluşturmak; ikincisi de yine fiil kök ve gövdeleri üzerine gelmek suretiyle onlardan sıfatlar türetmektir. Ekin Türkçede sıfat yapma işlevi ad yapma işlevi kadar yaygındır.

Gabain *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde “**-mA** ad-fiil ekini fiilden isim ve sıfat yapan ekler arasında zikreder ve ekin **-GmA**; **-GII** sıfat-fiil ekleriyle eş anlamlı olduğunu belirterek daha ziyade sıfatlar yaptığını ifade eder ve ekle ilgili şu örnekleri verir (Gabain 1988: 52-53-54):

oyma är “oyuncu” (< ET. oy- “oyna-”)

belgürtme et’öz “görülen vücut” (< ET. belgürt- “göster-, belirt-”)

kesme aş “kıyılmış yemek, kıyma yemek” (< ET kes- “kes-, kıy-”)

barma yıl “geçen yıl” (< ET bar- “git-, var-”)

T. Tekin *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde **-mA** ad-fiil ekini fiilden ad yapım eki olarak değerlendirir ve *yelme* “keşif müfrezesi” < yäl- “(at) dört nala git-” örneğini verir (Tekin 2000:93).

T. Banguoğlu da, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde, **-mA** ekinin Eski Türkçede ad-fiil değil, edilen anlamlı sıfat-fiil anlatımında olduğundan söz ederek **-mA** adları ile **-mA** sıfatlarının ayrı kökenli olduklarını ileri sürer ve sıfat yapan **-mA** ekinin **-Ik** sıfat-fiil ekine benzer bir geçmiş zaman sıfat-fiili anlatımı bulunduğunu söyleyip, *kesme* aş, *tikme* neñ, *tegme* neñ, *köçürme* oçak, *barma* yıl örneklerini verir (Banguoğlu 1986: 265). Ayrıca, T. Banguoğlu, “Eski Türkçeden ve Eski Osmanlıcadan bu yana bu ekin sıfat yapma kullanılışı pek değişmemiş görünür. Dilimizde **-Ik** eki gibi çoğu zaman edilen anlamlı fiilden sıfatlar yapar.” der (Banguoğlu 1986: 265).

M. Erdal da *Old Turkic Word Formation I* adlı eserinde, ek hakkında geniş bilgi vererek ekin ad ve sıfat olarak kullanıldığını belirtip, bu durumu şu örneklerle tanımlar (Erdal 1991: 316-319):

amrılma nirvan “sakinleşmiş ihtiras”

öçme yaruk “sönmüş ışık”

öçmä amrılma yintäm tözi “sönmüş sakinleşmiş kalıcı huy”

bıçma yorınçga “biçilmiş yonca”

köçürme oçuk “bir yerden öbür yere göçürülebilen ocak”

ıdma yılkı “yük vurulmayarak bırakılan hayvan”

örme saç “örülmüş olan saç”

Yine M. Erdal, Eski Türkçe’deki *öçme amrılma nirvan, amrılmış enç nirvan, öçmiş amrılmış köñül* örneklerinin karşılaştırılması gereği üzerinde durur (Erdal 1991: 316-317).

Z. Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı eserinde –mA ad-fiil ekini sıfat yapma özelliğinden dolayı fiilden sıfat türeten ekler arasında zikreder ve –mA ad-fiil ekinin ad ve sıfat tamlamaları kurmada geniş imkanlara sahip olduğunu belirtir (Korkmaz 2003: 345-882).

Korkmaz’ın dediği gibi gerçekten de –mA ad-fiil eki bugün Türkiye Türkçesinde, çok canlı bir biçimde ad ve sıfat yapan bir ek olarak işlevini sürdürmektedir. Onun sıfat yapma işlevi *basma kitap, yazma eser, dolma kalem, haşlama et, gömme dolap, takma diş, taşıma su, süzme bal, şişirme yatak, uydurma söz, asma köprü* gibi daha pek çok örneğini verebileceğimiz sıfat tamlamalarında devam etmektedir (Korkmaz 2003:886).

Yine –mA ad-fiil eki, kendinden önce çıkma durumu eki almış bir adla birleşerek birleşik sıfatlar oluşturur ve sıfat tamlamaları kurar. Ekin bu yapıdaki kullanımları Türkiye Türkçesinde oldukça işlektir (Korkmaz 2003: 893):

pekmezden yapılma koca bir tatlı topacı

“*pekmezden yapılmış* koca bir tatlı topacı”

babadan kalma mülk “*babadan kalan* mülk”

kazadan kalma iz “*kazadan kalan* iz”

çocukluktan kalma özür “*çocukluktan kalmış* özür”

gökten inme şans “*gökten inen* şans”

tohumdan üretme bitki “*tohumdan üretilen* bitki”

akşamdan kalma yemek “*akşamdan kalan* yemek”

baştan savma iş “*baştan savılmış* iş, *gelişi güzel yapılan* iş”

elden düşme araba “*ikinci elden satın alınan* araba”

Yukarıda belirttiğimiz örneklerde görüldüğü üzere –mA ad-fiil ekinin sıfat bildirme özelliği tıpkı –GmA eki gibi kesin bir geniş zamanı ifade etmemekte; çoğu zaman geçmiş zaman ifadesi de taşımaktadır.

Sonuç olarak bu yazıda, şu görüşler ileri sürülmektedir. –GmA sıfat-fiil eki, fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş *olma* fiilleri türeten –k-/–k- eki ile fiillerden edilgen anlamlı ad ve sıfatlar türeten –mA ad-fiil ekinin birleşmesin-

den oluşmuş olmalıdır. Bu birleşme sonucunda gerileyici ünsüz benzeşmesi ile fiilden fiil yapım eki **-k/-k-** ötümlüleşerek **-ğ/-g** biçimine dönüşmüş ve **-mA** ad-fiil eki ile kaynaşarak kendi işlevini yitirip, böylelikle **-mA** ad-fiil ekinin sıfat yapma özelliği **-GmA** biçiminde kalıcı hale gelmiştir. Nitekim yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi **-mA** ad-fiil eki sıfat yapma özelliğini günümüze değin sürdürmüştür. Bu kullanımlar, bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. **-GmA** ekinin tıpkı **-mA** ad-fiil ekinin sıfat yapma özelliği gibi kesin bir geniş zaman ifade etmeyişi de bu konuyu destekleyen bir başka yön durumundadır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (1987), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: DTCF Yay.
- Aksan, Doğan (2000), *En Eski Türkçe'nin İzlerinde*, İstanbul: Simurg Yay.
- Atalay, Besim (1985), *Divanu Lugat-it-Türk Tercümesi IV*, Ankara: TDK Yay.
- Bang, Willie (1923), *Das negative Verbum der Türksprachen*, *SBAW*, 17, Berlin, s. 114-131
- Banguoğlu, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Barutçu Özönder, F. Sema (1998), *Üç İtigsizler-Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks XXX. Levha-*, Ankara: TDK Yay.
- Bayraktar, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford At The Clarendon Press
- Eraslan, Kemal (1980), *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yay.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz
- Gabain, A. Von (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karhanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirini ve Dil Hususiyetleri*, Ankara: TDK Yay.
- Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk-Giriş*, Metin ve Dizin-, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri –Şekil Bilgisi-*, Ankara: TDK Yay.
- Ramstedt, G. J. (1952), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II, Formenlehre*, *MSFOu*, 104/2.
- Tekin, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi

